

تأسیس بانک شاهی شعبه‌ی بیرجند و تأثیرات آن در منطقه

زهرا علیزاده بیرجندی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۸/۱۴

زهرا نادای^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۰/۲۵

چکیده

بانک شاهی بیرجند، یکی از شعبه‌های بانک شاهنشاهی است که در ۱۳۳۱ق. / ۱۹۱۳م. به دنبال سیاست‌های اقتصادی و استراتژیک بریتانیا، در بیرجند ایجاد شد. ساختار تشکیلاتی بانک شاهی بیرجند با توجه به حوزه‌ی قلمرو آن مشتمل بر یک رئیس و یک یا دو کارمند بود. ریاست آن بر عهده‌ی انگلیسی‌ها و معاونت یا همان تحصیلداری بانک و سمت مترجمی، بر عهده‌ی ایرانیان بود. این بانک خیلی سریع وارد عرصه‌ی امور تجاری شد و نقل و انتقال پول و کالاهای مورد نیاز تجار، حاکمان و اهالی را بنا به سفارش آنان عهده دار گردید. علاوه بر این، اعضای انگلیسی بانک مراودات دوستانه‌ای با مردم و حکام داشته و از سوی آنان به مهمانی، شکار یا بازی دعوت می شدند. در مواردی نیز اهالی از نفوذ بانک به عنوان واسطه‌ای در حل مشکلات خود کمک می گرفتند. فعالیت بانک و حضور صاحب منصبان انگلیسی بانک شاهی، تأثیرات مثبت و منفی بر شهر بیرجند به جای گذارد. این بانک از نظر اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، نظامی و تجاری تحولاتی را ایجاد نمود؛ از سویی رونقی در امور تجاری و مبادلات صورت پذیرفت و از سوی دیگر، برخی ویژگی‌ها و آداب غربی در میان اقشار بالای جامعه رسوخ پیدا کرد. گذشته از این به واسطه‌ی فعالیت بانک، برخی از صاحبان مشاغل از جمله صرافان دچار رکود شدند. در این میان از آثار مداخله‌های سیاسی انگلیس در قالب فعالیت‌های بانکی نباید غافل ماند.

واژگان کلیدی: بانک شاهنشاهی ایران، بانک شاهی بیرجند، شوکت الملک دوم، انگلیس.

مقدمه

امتیاز تأسیس بانک شاهنشاهی ایران در سال ۱۳۰۶ ق/ ۱۸۸۹ م. توسط ناصرالدین شاه و برای جبران لغو امتیاز رویترا به انگلیسی ها اعطا شد. مقر اصلی بانک در لندن قرار گرفت و سهام گذاران و عمده‌ی کارگزاران آن هم انگلیسی‌ها بودند و با صدور منشور سلطنتی از سوی دولت بریتانیا تحت حمایت آن کشور قرار گرفت. این بانک بر اساس یکی از مفاد امتیازنامه، که از دولت ایران اخذ نموده بود؛ مختار بود در هر شهری که احساس نیاز می‌کند، شعبه‌ای را تأسیس نماید و حاکمان محلی طبق دستور دولت ملزم به همکاری با آنان بودند. شعبه‌ی بانک بیرجند بر اساس ضرورت‌های سیاسی و نظامی در دوره‌ی شوکت الملک علم دوم در بیرجند احداث شد. در این پژوهش تلاش شده است ساختار تشکیلاتی بانک و نحوه‌ی عملکرد بانک بر اساس اسناد موجود مورد بررسی قرار گیرد. هم‌چنین بر اساس شیوه‌ی توصیفی - تحلیلی به این سؤال پاسخ داده شود که حضور و فعالیت بانک شاهی بیرجند، چه تأثیراتی را در حوزه‌های مختلف - تجاری، فرهنگی، سیاسی، نظامی بر شهر بیرجند داشته است؟

در این مقاله، با توجه به تعداد و حجم زیاد اسناد، گزیده‌ای از آن‌ها پیوست شده است.

مکان و ساختمان بانک شاهی

اولین ساختمان بانک شاهی در مجاورت بازار شهر قرار داشت. بازار در شهرهای اسلامی علاوه بر ساماندهی امور اقتصادی، کارکردهای دیگری هم داشت. برخی از محققان عقیده دارند، در کشوری که طبقات اجتماعی متشکل و یا احزاب سیاسی وجود ندارد، بازار، اجتماع بانفوذی را تشکیل می‌دهد (دستره، ۱۳۶۳: ۱۰۶). بازارهای ایران مرکز فروش کالا، تولید محصولات، بنای مسجد، موعظه‌ی علمای دین، برگزاری مراسم دینی، ذخیره سازی غله‌ی دولت، پرداخت وام و تأمین وام برای اعیان و اشراف و نیز بعضی از شاهان بودند (آبراهامیان، ۱۳۸۷: ۵۳). در واقع، بازار ستون فقرات نظام اجتماعی شهرها محسوب شده و شالوده‌ی زندگی اقتصادی و اجتماعی

در شهرها را تشکیل می‌داد (اشرف، ۱۳۵۹: ۲۳). بنابراین طبیعی بود که اولین ساختمان‌های بانک هم در بازار شکل بگیرد. براساس خاطرات اف. هیل^۱، بانک شاهی در ۱۳۳۱ق برابر با ۱۹۱۳م. در بیرجند تأسیس گردید (هیل، ۱۹۲۰/۱۳۷۸: ۹). بنا به گفته‌ی یکی از کارشناسان میراث فرهنگی بیرجند، بانک شاهی در مدت فعالیت خود در بیرجند، سه بار تغییر مکان داد (مصاحبه با محمدرضا سروش از کارشناسان میراث فرهنگی، فروردین ۱۳۹۱). اولین ساختمان بانک در بازار سادسی (کاروانسرای سادسی) قرار داشت، اسناد موجود نشان می‌دهد که بانک مدت زمان زیادی را در این مکان استقرار نداشت و بعد از آن به قیصریه^۲ انتقال یافت. به گفته‌ی یکی از تاجران قدیمی در صنعت قالی، این ساختمان را علی اکبر بیرجندی، از تجار نامی بیرجند، برای اداره‌ی بانک به آنان اجاره داد (مصاحبه با عبدالحسین گلشنی از تجار، فروردین ۱۳۹۱) که در ۱۲۹۲ش. برابر با ۱۳۳۱ق. (۱۹۱۳م.) به این محل نقل مکان نموده‌اند. (آستان قدس رضوی، سند شماره ۹۲۲۰/۱) و تنها ساختمان باقی مانده از بانک همین مکان می‌باشد. مدتی بعد ساختمان بانک شاهی به میدان شاه (شهدای فعلی)، انتقال یافته که هم اکنون بانک ملی به جای آن ساخته شده است (مصاحبه با محمدرضا راغبی از معمرین بیرجند، فروردین ۱۳۹۱). براساس اسناد بر جای مانده، مشخص می‌شود بعد از نه سال اقامت در قیصریه و سه سال تعطیلی موقت در سال ۱۳۰۴ش. در این مکان مشغول به کار شده‌اند. لازم به ذکر است که در بین سال‌های ۱۹۲۱م. تا ۱۹۲۲م. اکثر شعب بانکی در ایران بخاطر کودتای ۱۲۹۹ش. و ایجاد ناامنی و آشوب‌هایی در گوشه و کنار کشور تعطیل شدند. شعبه‌ی بانک شاهی بیرجند نیز یکی از این شعبه‌ها بود که در سال ۱۹۲۲م. / ۱۳۰۱ش. به مدت سه سال تعطیل و در سال ۱۹۲۵م. بعد از تغییر رژیم قاجار به پهلوی و ایجاد امنیت در ایران توسط رضاشاه مجدد شروع به فعالیت نمود (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا. ایران، سند شماره

1. F. Hale

۲. مهم‌ترین مراکز کاروانسراها در شهر بیرجند، قیصریه بود که از نظر ساختمانی خیلی شبیه به تیمچه‌های قدیم تهران، مانند تیمچه معروف حاجب الدوله ساخته شده و دارای دو طبقه بود. قیصریه بیشتر محل بازرگانان و مخصوصاً تجار یزدی بود که از فعال‌ترین بازرگانان به شمار می‌رفتند (مسعودی، ۱۳۸۵: ۵۱).

۱۸۸۴-۲۹۰). در این سند آغاز مجدد شروع به کار شعبه‌ی بیرجند در نامه‌ای از اداره‌ی شرق به وزارت جلیله‌ی داخله اعلام گردیده است و تاریخ ارسال آن با زمان اجاره نامه‌ی ساختمان بانک، مطابقت دارد. مظفر شاهی (۱۳۸۷: ۱۱۳) نیز در کتاب خود تعطیلی شعبه‌ی بانک شاهنشاهی بیرجند در مارس ۱۹۲۲ م. / ۱۳۰۱ ق. و گشایش مجدد آن در سال ۱۹۲۵ م. / ۱۳۰۴ ق. را ذکر است. قرارداد اجاره‌ی ساختمان بانک در میدان شاه در سال ۱۹۲۵ م.، میان بانک شاهنشاهی و شوکت الملک دوم بسته شده است. شوکت الملک در این قرارداد، ساختمانی را که برای کنسولگری ساخته شده بود و ما بین قلعه‌ی مخروبه و اداره‌ی قشون قرار داشت به مدت سه سال به بانک اجاره داد. وی بابت واگذاری این مکان، مبلغ نهصد تومان، برابر با نه هزار قران و کرایه‌ی ماهیانه دویست و پنجاه قران دریافت می‌کرد. براساس قرارداد مذکور، تعمیرات ساختمان جزو تعهدات شوکت الملک بود و مقرر شد در زمان فعالیت بانک هزینه‌ی تعمیرات احتمالی از اجاره کسر گردد. هر کدام از طرفین حق فسخ قرارداد را در آخر هر سال داشتند به شرط این که شش ماه قبل اعلام کرده باشند. در این زمان جانسون^۱ ریاست بانک شاهی بیرجند را بر عهده داشته است (آستان قدس رضوی، سند شماره ۵۷۹۵/۱).

رؤسای بانک شاهی

اولین رئیس بانک شاهی بیرجند، اف. هیل بود که بر طبق اظهارات وی در کتاب نامه‌هایی از قهستان، در ایام مأموریتش در ایران، شعبه‌ی بانک شاهی بیرجند را افتتاح کرد. درباره‌ی هیل، اطلاعات بسیار کمی در دست است ولی شواهد و قرائن حاکی از این است که وی قبل از قبول مسؤولیت اداره‌ی بانک، مأموریت‌هایی در ایران داشته است و این نکته از متن برخی از نامه‌هایش مستفاد می‌شود. چنان که در نامه‌ی مورخ ۸ سپتامبر ۱۹۱۳ / ۵ شوال ۱۳۳۱ آمده است:

«دیشب که با دسته‌های چند نفری به طرف جنوب حرکت می‌کردم، به یاد سفرهای قبلی

خود در ایران افتادم. سفرهای خسته کننده‌ی طولانی در کوه‌های بختیاری و صدای کبک‌ها در صبحگاهان، اردوهای حاشیه‌ی رودخانه در گرمای روزهای پاییز، صعود شبانه به کتل‌های بین کازرون و دشت ارژن در راه بوشهر، تخت جمشید در غروب آفتاب با آن کله گاوهای عظیم که در ورودی کاخ خشایار پاس می‌دادند...» (هیل، ۱۳۷۸/۱۹۲۰: ۲۰).

و یاد در نامه‌ی مورخ ۱ دسامبر ۱۹۱۳ / ۳۰ ذی حجه ۱۳۳۱ می‌خوانیم:

«من در شیراز یک قبیله‌ی گردنکش چند هزار نفری را دیده‌ام که ماه‌ها در حال جنگ دائمی بوده‌اند و توسط زن رئیس فراری قبیله اداره می‌شدند» (همان، ۴۵).

اف. هیل به مدت سه سال در بیرجند، ریاست بانک را بر عهده داشت و بعد از آن به ریاست بانک شاهنشاهی کرمانشاه فرستاده شد. در زمان وی، روند فعالیت بانک شاهی سیر مثبتی داشته و از همان آغاز، بانک توانست به راحتی تمامی امور تجاری و مالی را در بیرجند در دست بگیرد و از حمایت تاجران و حاکم محلی برخوردار شود. چنانچه که ذکر شد یکی از تاجران بزرگ بیرجند، علی اکبر بیرجندی، محلی را که براساس گفته‌ی عبدالحسین گلشنی کاروانسرای وی بوده، برای ساختمان بانک و راغبی نیز یکی از مستوفیان دستگاه حکومتی بود که خانه‌ی خود را برای اقامت اف. هیل به وی اجاره داده بودند (همان، ۳۷).^۱

اف. هیل در سال ۱۹۱۷م. به ریاست بانک شاهنشاهی در کرمانشاه انتخاب و به آنجا رفت. اطلاعات دقیقی از رؤسای دیگر بانک شاهی بیرجند در دست نمی‌باشد ولی براساس اسناد، بعد از هیل از سال ۱۹۱۷م. ولکینس^۲ نامی ریاست بانک را در دست می‌گیرد، در دوران تصدی او نیز روند نقل و انتقالات محموله‌های بانک، همانند دوران هیل بوده است (آستان قدس رضوی، سند شماره ۷۰۴۶۷/۳) بعد از وی نیز جانسون، ریاست بانک را بر عهده داشته است در کتاب امیر

۱. این منزل هم اکنون در دست نوادگان راغبی، آقای محمد رضا راغبی و در خیابان مطهری واقع می‌باشد.

شوکت الملک علم، عکسی از جانسون، رئیس بانک شاهی بیرجند، در کنار امیر شوکت الملک دوم علم موجود است (منصف، ۱۳۵۵: ۹۴). به نظر می‌رسد که وی تا زمان تعطیل شدن شعبه‌ی بانک، ریاست آن را بر عهده داشته است.

رؤسای بانک شاهی روابط دوستانه‌ای با حکام محلی داشته‌اند. اف. هیل در کتاب خود، به دعوت شوکت الملک دوم از وی برای صرف شام، بازی بریج، شکار و گاهی مسافرت در اطراف بیرجند اشاره‌های زیادی کرده است. بعد از عزل شوکت الملک دوم و در دوره‌ی امارت حسام الدوله باز هم این مهمانی‌ها و رفت و آمدها برقرار بوده است. در واقع حکام محلی مسئولیت داشتند که بر طبق دستور دولت از این کارگزاران خارجی، روسی و بریتانیایی، در منطقه‌ی خود حفاظت و روابط مسالمت آمیزی با آنان داشته باشند. مدیران شعبه‌های بانک شاهنشاهی در شهرستان‌ها، علاوه بر وظایف بانکداری، به برخی امور سیاسی و دیپلماتیک نیز مبادرت می‌کردند. از جمله گاه نمایندگی سیاسی برخی کشورهای خارجی را در حوزه‌ی خدمت خود متقبل می‌شدند (سیرجانی، ۱۳۶۱: ۴۷۱). همسر جانسون، گلا دیس آر. جانسون، روابط دوستانه‌ای با شوکت الملک دوم داشته و نامه‌هایی از او باقی مانده است. در ذیل به یکی از این نامه‌ها که توسط همسر جانسون نوشته شده، اشاره می‌شود:

«شنبه سرکار عزیز، میهمانی تیر اندازی برای همه‌ی کسانی که به میهمانی علاقه‌مندند بسیار دلپذیر است.

آقای کیجر با خان مشان با ماشین خواهند آمد و همسرم بسیار مایل به سواری است به شرطی که شما اسبی برایش بیاورید. می‌توانید برایش اسلحه‌ی هم بیاورید؟ در این صورت همه اسلحه خواهیم داشت. برای ترتیب دادن این مهمانی از شما بسیار سپاسگزارم و برای مادرتان آرزوی

۱. بریج: بازی فکری با کارت است که مستلزم آموزش فراوان است.

سلامتی دارم.

خداحافظ گلا دیس جانسون» (آستان قدس رضوی، سند شماره ۲۵۹۷۳/۶۷)^۱

این ارتباط‌ها و نشست‌ها در انتقال آداب و رسوم، سبک لباس پوشیدن و تفریحات اروپایی به خاندان امیر و طبقات بالای جامعه‌ی آن روز بیرجند تأثیر داشته است.

کارمندان بانک شاهی

کادر اداری بانک، متشکل از رئیس، معاون، حسابدار، منشی، تحصیل‌دار و مترجم بود، البته بنا به موقعیت منطقه‌ای که در آن تأسیس می‌شد، تعداد کارمندان تغییر می‌نمود. به جز شعبه‌ی مرکزی که در تهران قرار داشت، در سایر شعبه‌ها، تعداد کارمندان از دو یا سه نفر تجاوز نمی‌کرد. دولت بریتانیا تلاش می‌کرد که از ایرانیان در اداره‌ی بانک کمتر استفاده شود. معمولاً رئیس و معاون بانک انگلیسی بودند البته به جز همدان که جکسن^۲ (۱۳۵۷: ۱۷۲) از یک ارمنی در سمت ریاست بانک یاد می‌کند سمت حسابدار و منشی و مترجمی هم در دست ایرانیان قرار داشت. بانک بیرجند به جز رئیس بانک، که انگلیسی بوده، یک منشی، تحصیلدار و یک مترجم ایرانی داشته است. منشی و تحصیلدار بانک شیخ محمد حسن فرزند ملک التجار شهر بود. (آستان قدس رضوی، سند شماره ۸۳۹۹/۲) دکتر گنجی در حواشی خود بر کتاب نامه‌هایی از قهستان به فرزند ملک التجار به نام شیخ محمد حسن ملک اشاره کرده و از وی به عنوان یکی از کارمندان ارشد بانک شاهی شعبه‌ی بیرجند یاد می‌کند (هیل، ۱۹۲۰/۱۳۷۸: ۶۶). این معاونین بانک وظیفه داشتند در هنگام بروز اختلاف میان تجار و بانک و یا تجار خارجی، به وساطت میان آنان پیرازند (ابتهاج، ۱۳۷۱، ج ۱: ۴۳). اسناد و مدارک دیگر هم گویای این امر هستند که معمولاً سمت

۱. اصل این سند به زبان انگلیسی بوده که مفقود شده و فقط بازخوانی آن در مرکز اسناد آستان قدس موجود است که

مورد استفاده قرار گرفته است.

تحصیلداری و منشیگری بانک در دست ایرانیان قرار داشته است. یکی از وظایف تحصیلداران همراهی کاروان‌های حمل پول شعب بود. گزارش‌هایی از تحصیلدار بانک شاهی مشهد به نام سید ابوالقاسم در دست است که به همراه کاروان ارسالی از مشهد به بیرجند آمده و روند همکاری حکام محلی در طول مسیر برای حفظ امنیت محموله‌ی بانک و رسیدن قافله را گزارش داده است (آستان قدس رضوی، سند شماره ۸۸۶۹/۱).

برای مدتی سمت مترجمی بانک شاهی در بیرجند را محمد حسن گنجی بر عهده داشته است. در واقع اولیای بانک از کسانی که تا حدی به زبان انگلیسی مسلط و می‌توانستند در ترجمه‌ی نامه‌های میان بانک با دولت و حکام محلی به آنان کمک کنند، استفاده می‌نمودند. غلامرضا سعیدی هم که زبان انگلیسی را در نزد اف. هیل آموخته بود، به مدت سه سال در بانک شاهی بیرجند به عنوان مترجم مشغول به کار بوده است (خوشزاد، ۱۳۸۳: ۱۴۶).

تأثیرات تأسیس و فعالیت شعبه‌ی بانک شاهی در بیرجند

حضور و فعالیت این شعبه در بیرجند علاوه بر ایجاد روابط مالی و اداری با حکام محلی، تاجران و مردم، در بردارنده‌ی ارتباطات دوستانه و غیر رسمی با آنان نیز بود. این بانک بیشتر نقل و انتقالات این شهر را با سایر شعبه‌ها در شهرهای مجاور در دست داشت و علاوه بر انجام سفارشات حاکمان و تاجران، باعث رونق تجاری بیرجند گردید. بحث درباره‌ی این ارتباطات بسیار گسترده می‌باشد که خارج از مجال این پژوهش است. با این وجود، حضور انگلیسی‌ها و شعبه‌ی بانک شاهی در این منطقه، به طور طبیعی تأثیرات مثبت و منفی را از نظر اقتصادی، عمرانی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی در این شهر بر جای نهاده است.

تأثیرات تجاری - عمرانی

حاکمان محلی و تجار طبق دستور دولت وظیفه‌ی همکاری و حمایت از بانک را داشتند و از آنجایی که تجار از مزایای بانک آگاه بودند، بانک با حمایت آنان رو به رشد و این امر از

همکاری دو تن از تجار بزرگ بیرجند با بانک هویدا می‌باشد. بیرجند در مسیر تجارت شرق و در نزدیکی هند قرار داشت و تجارت، یکی از امور پر رونق این خطه بود. بیشتر تجارت قاینات و سیستان در قلمروهای جنوبی از راه‌های خشکی و دریا با هندوستان و انگلستان انجام می‌شد و اغلب مناطقی هم که در جنوب قلمروهای خاندان علم واقع بود از کالاهای انگلیسی مصرف می‌کردند (شاهدی، ۱۳۷۷: ۵۸). با تأسیس بانک این اهمیت دو چندان شد و این بانک نه تنها امور مالی و بانکی تاجران و مردم را در میان شعبه‌های بانکی شهرهای مختلف انجام می‌داد بلکه امور تجاری و حمل و نقل کالاها را بر عهده گرفت و با برخورداری از حمایت داخلی و خارجی خیلی سریع توانست امور را در دست گیرد و به دلیل قابلیتی که بیرجند داشت از این موقعیت استفاده کرد و سودآوری بسیاری را نصیب خود نمود و همچنین به رونق تجاری این شهر افزود. ثبات سیاسی این ناحیه و امنیت کاروان‌های تجاری که از هندوستان، نیل و از هرات، پوست و از یزد، قند و شکر و از تهران، لوازم خانگی به قهستان می‌آوردند و فرش بیرجند و زعفران قاین را با خود می‌بردند، بر اهمیت بیرجند بیش از پیش افزود. تجار هندی و افغانی که در رابطه با کمپانی هند شرقی میان این نواحی و سواحل جنوبی و به خصوص بندرعباس رفت و آمد داشتند در بیرجند به فعالیت پرداختند (احمدیان، ۱۳۷۴: ۷۶-۷۷). بیرجند قبل از تأسیس بانک به دلیل نزدیکی با هند روابط تجاری و بازرگانی داشت ولی بعد از تأسیس بانک در کنار ارتباط میان شعبه‌های بانک بیرجند و سیستان با هند روابط مالی و تجاری هم بیشتر شد، که دلیل آن حضور انگلیسی‌ها در این منطقه و فعالیت بانک بود. به گفته‌ی آلفونس گابریل^۱، سی تاجر هندی در اوایل قرن سیزدهم هجری (۱۲۹۰ش.) در بیرجند فعالیت تجاری داشتند (همان، ۲۳۰).

اگر چه بانک با حمایت تجار رو به رو شد و باعث شکوفایی اقتصادی شهر گردید ولی یکی از تأثیرات منفی بانک بر روی تجار وابسته نمودن آنان از طریق وام دادن و ورشکستگی برخی از آنان بود. بانک از سیستم وام‌دهی و پیامدهای آن، به عنوان یک اهرم فشار استفاده می‌نمود و

این گونه بسیاری از تجار محلی از سیستم تجارت داخلی و محلی خارج می گردیدند. این امر در براندازی تاجران و تجارخانه های بزرگ ایران هم دیده می شود. زمانی که تجار گرفتار وام ها و بهره های سنگین بانکی می شدند به مسجد پناه می بردند و این گونه جان خود را حفظ می نمودند (سیرجانی، ۱۳۶۱: ۴۹۳). افزون بر این، فعالیت های بانک جایگزین فعالیت های بازرگانان و صرافان شد و در نهایت به بیکاری یا کساد حریفی این دو گروه انجامید.

در بحث تأثیرات عمرانی بانک، می توان به ساخت راه ها برای تسهیل حمل و نقل و در امان ماندن محموله های بانک از سرقت سارقین اشاره کرد. بسیاری از مسیرهای ارتباطی بنا بر احساس نیاز برای تجارت بهتر در این دوره توسط انگلیسی ها احداث شد و بعد از آن در راستای اهداف نظامی و سیاسی از آن ها استفاده شد. در سال های ۱۸۹۰ - ۱۹۰۱ م. انگلستان توجه ی خاصی به ناحیه ی بلوچستان و سیستان و مشهد مبذول داشت. جاده ی کویته - نوشکی - نصرت آباد احداث شد و در سال ۱۹۰۱ م. جاده ی هند - مشهد، توسط کاروان زیارتی هندی افتتاح گردید و ورود آنان به مشهد از جانب کنسول انگلیس مقیم آنجا با شکوه هر چه تمام تر، جشن گرفته شد تا جاده ی اتصال را مردمی تر کند و این جاده اصلی ترین راهی است که انگلیسی ها در شرق ایران احداث کردند که از سراسر منطقه ی سیستان می گذشت و به خراسان می رسید و امید می رفت این مسیر، ارتباطی نیز بین ایران و هند به وجود آورد و بدین وسیله بُعد مسافت بین این دو کشور توسط جاده ای مستقیم بر طرف و روابط تجاری و اقتصادی بین خراسان و هندوستان از طریق این راه تسهیل شود (لیتن، ۱۳۶۷: ۸۵؛ شاهی، ۱۳۷۷: ۳۱). در منابع و روزنامه های آن زمان مکرر به اقدامات جاده سازی بریتانیا در شرق اشاره شده است. چنان که در روزنامه ی چمن آمده است:

«از نه ۲۱ دلو

چند روز است که جاده ی به سمت سیستان و بیرجند را قشون دولت فخمیه مسطح می نمایند».

(چمن، شماره ۲۶، ۲۰ ربیع الثانی ۱۳۳۵: ۱)

تأثیرات سیاسی - نظامی

بانک شاهی بیرجند بودجه‌ی مالی نیروهای انگلیسی و هندی و نیازهای دیگر آنان را تأمین می‌کرد (سرمد، ۱۳۸۸: ۱۳۲). این امر باعث حضور بیشتر انگلیسی‌ها در این منطقه شد. حضور سربازان انگلیسی و تردد آنان در منطقه، باعث ضررهای پی‌درپی به مردم و اهالی این خطه شد که همیشه با اعتراض‌هایی به حاکم محلی همراه بود. جدای از اینکه تأمین آذوقه‌ی آنان بر عهده‌ی حاکم بود (سازمان کتابخانه‌ها و موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰: ۸۰-۸۱ و ۳۰۲)، گاهی اوقات آنان برای تأمین چهارپایان خود به زور متوسل می‌شدند و ضرر و زیان بسیاری را مردم، متحمل می‌شدند. روزنامه‌ی بهار عنوان می‌کند: «قشون انگلیس الاغ زیادی از نوغابی‌ها کتترت کرده، سی رأس الاغ به خرمن میرزا غلامرضا نام شهری رفته، خسارت زیاد وارد می‌آورند. صاحب خرمن الاغ‌ها را گرفته، حبس نمود. مطالبه‌ی خسارت می‌نماید. ملاحظه کن که کتترت چی با انگلیس‌ها راپورت می‌دهد عده‌ای مسلح به شهر وارد و سر زده به خانه‌ی میرزا غلامرضا می‌ریزند و بیچاره را تحت الحفظ به محل اقامت خود می‌برند، بعد از زحمات بسیار و وساطت جمعی از اعیان، التزام از مشارالیه گرفته‌اند که راپورت این مطلب را به رئیس خودشان که در بیرجند است بدهند او هر مجازاتی را که قرار دادند میرزا غلامرضا حاضر شود که درباره‌ی او مجری دارند» (بهار، سال دوم، ش ۱۲، ۲۱ شوال ۱۳۳۶: ۲-۳). حتی گاهی در اختلافاتی که با مردم بر سر تأمین آذوقه برای خود و چهارپایان خود برایشان رخ می‌داد، چه بسا دست به کشتن اهالی می‌زدند و اسنادی از این گونه اقدامات آنان در دست می‌باشد. بدین صورت ناامنی، برای اهالی ایجاد می‌نمودند (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا. ایران، سند شماره ۴۰۰۱-۲۹۳).

وجود بانک نه تنها به ضرر مردم تمام می‌شد، بلکه به ضرر حاکم محلی هم بود و این گونه بود که انگلیس‌ها روند تحولات منطقه را به نفع خود رقم می‌زدند. بانک با سیستم وام‌دهی به حاکم محلی آنان را وامدار خود می‌نمود. شوکت الملک دوم که در طرفداری از سیاست انگلیس نسبت به برادرش حشمت الملک از تزلزل عقیده‌ی کمتری برخوردار بود بیش از وی مورد توجه اولیای

بانک شاهنشاهی قرار گرفت. انگلیسی‌ها پیوسته در تلاش بودند تا از تداوم حکومت وی بر قاینات و سیستان حمایت کنند و در این باره از هر گونه کمک مالی به وی از طریق بانک شاهنشاهی ابایی نداشتند (شاهدی، ۱۳۸۷: ۲۵۰).

ماروین زونیس^۱ (۱۳۷۰: ۲۳۹-۲۴۰) در کتاب شکست شاهانه در این زمینه می‌نویسد: «از نظر دولت بریتانیا، مرزهای شرقی ایران آخرین خاک ریز دفاعی امپراتوری بریتانیا در هند در مقابل نفوذ روسیه بود. گزارش شده که بریتانیایی‌ها سالانه مقداری کمک مالی در اختیار شوکت الملک دوم قرار می‌دادند تا هزینه‌ی میلیشیای خصوصی خود را تأمین نماید.» گاهی اوقات حتی انگلیسی‌ها در اختلافات میان شوکت الملک دوم با خانواده‌اش و دیگران دخالت و حکمیت می‌کردند و با این گونه مداخلات، امور را به دست داشتند (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی ایران، ۱۳۸۰: ۱۳۹؛ علم، ۱۳۷۷: ۲۴). علاوه بر این حاکمان را نیز تحت نفوذ خود داشتند و به راحتی در عزل و نصب آنان دخالت می‌کردند. آنان با حضور نظامی خود در منطقه توانایی داشتند که امور حکومتی را به نفع خود رقم بزنند. در جریان جنگ جهانی اول به دلیل عدم فعالیت شوکت الملک دوم در مقابل آلمانی‌ها، انگلیسی‌ها به دولت ایران اعتراض و شوکت الملک را عزل نمودند و به جای او حسام الدوله دوم (امیر معصوم خان) حاکم شد. عمده‌ترین دلیل عزل شوکت الملک دوم، نارضایتی انگلستان از روند حکمرانی وی در این مناطق بود. بنابراین تداوم حکومت حسام الدوله نیز ارتباط مستقیمی با سیاست این کشور در سیستان و قاینات داشت. به خصوص این که در این دوره، جنگ جهانی اول کماکان ادامه داشت و به دلیل حالت فوق‌العاده‌ای که برای انگلستان پیش آمده بود کوچکترین نارضایتی از عملکرد افرادی نظیر حسام الدوله و شوکت الملک دوم نمی‌توانست از دید دولت‌مردان آن کشور با اغماض رو به رو شود، زیرا سراسر ایالت قاینات و سیستان از جمله معابر مهمی بود که تجهیزات و کالاهای تجارتي و دیگر تدارکات نیروهای متفقین به سوی قلمروهای شمال و مرکزی کشور از آنجا عبور داده می‌شد.

1. Marvin Zvnys

بنابراین تأمین امنیت در این مناطق از مهم‌ترین اولویت‌های انگلستان به شمار می‌رفت (شاهدی، ۱۳۷۷: ۱۱۳). انگلیسی‌ها ایالت‌های شرقی ایران را حریم هند در برابر خطر روس‌ها می‌دانستند و به این دلیل اجازه نمی‌دادند کسی که با آنان مخالف است در سیستان یا قاینات حکومت کند (علم، ۱۳۷۷: ۲۴-۲۵). حتی گاهی برای بی‌لیاقت نشان دادن حاکم به تحریک بلوچ‌ها و افغان‌ها می‌پرداختند و خرابی‌ها و ناامنی‌های بسیاری را رقم می‌زدند. بنابراین به صورت ضمنی و غیر مستقیم می‌توانستند به حکام منطقه‌ی قاینات یعنی خاندان علم بفهمانند که جهت برقراری نظم و تداوم حکومتشان در این منطقه، دوستی با انگلستان ضروری می‌نماید (شاهدی، ۱۳۷۷: ۲۱-۲۰). علاوه بر ایجاد ناامنی در منطقه، به بهانه‌ی عدم توانایی حاکم محلی در ایجاد امنیت، نیروی نظامی و تسلیحات بیشتری را وارد بیرجند و سیستان می‌نمودند. (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا. ایران، سند شماره ۴۰۱-۲۹۳). حتی انگلیسی‌ها در تحریک عامه مردم به نفع خود، برای بهره‌برداری از موقعیت استفاده می‌کردند. مثلاً زمانی که شوکت الملک دوم عزل شد برای اینکه خود را از دخالت در عزل وی مبرا نمایند، نامه‌هایی با تحریک انگلیسی‌ها از سوی بزرگان و علما در شکایت از شیوه حکمرانی وی و ظلم و تعدی نسبت به جان و اموال مردم و ابراز رضایت از اقدامات حسام الدوله در ایجاد امنیت منطقه به دربار ایران روانه گردید (همان، سند شماره ۵۹۸۲/۲۹۰). انگلیسی‌ها در دوران جنگ اقدامات سختگیرانه‌ای را نسبت به اهالی انجام می‌دادند و با وجود اینکه قاینات ایالتی مستقل بود در تمامی امور دخالت می‌کردند. از آن جمله نسبت به رفت و آمد مردم حتی از روستایی به روستایی دیگر مشکوک بودند و آنان را مورد بازخواست قرار می‌دادند (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰: ۳۸۱-۳۸۲ و ۳۹۴). در آن زمان کسانی که از شهری به شهر دیگر مسافرت می‌کردند باید مجوز مسافرت از اداره‌ی نظمیه دریافت می‌کردند و این مجوز معین می‌کرد که تا چه سرحدی می‌توانند سفر نمایند (پایگاه بافت تاریخی شهر بیرجند، سند شماره ۷۲-۱۳۶-۳-۷۹۴ع؛ همان، ۳۸۱-۳۸۲). ولی انگلیسی‌ها از مردمی که حتی برای امور شخصی در میان روستاها سفر می‌کردند در خواست جواز می‌کردند.

این حساسیت و سخت گیری انگلیسی ها، به دلیل گرایش مردم به سوی آلمانی ها و کمک به آن ها بود و به گفته ی هیل، از نظر آنان، انگلیس در حال تنزل و سقوط بود و همین تفکر ایرانیان را به سمت آلمان سوق می داد (Hale, 1920: 217). در کتاب اسناد حضور دولت های بیگانه در شرق، به اسناد بسیاری از کمک و جاسوسی مردم این منطقه برای آلمانی ها و دستگیری و مجازات از سوی بریتانیا و روسیه اشاره شده است (سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰: ۳۰۱-۳۲۰ و ۳۹۲-۳۹۳ و ۳۵۶).

انگلیسی ها نه تنها با حضور خود مشکلات و دغدغه های زیادی را برای مردم و حکام ایجاد نمودند، بلکه باعث شدند که روس ها و در نتیجه آلمانی ها هم به این منطقه توجه نمایند. رقابت این دو کشور پای آلمان را هم به این خطه باز کرد. حضور نیروهای روسی هم تأثیرات مختلفی، از جمله دخالت در امور منطقه، دستگیری مردم به بهانه ی جاسوسی برای آلمان و مصادره ی اموال آنان را به دنبال داشته است (همان، ۲۸۸-۲۹۶). روس ها هم برای تأمین آذوقه ی خود از محصولات مردم بومی استفاده و قحطی ایجاد می کردند. البته این امر گاهی به ایجاد اختلاف و حتی کشتن افراد بومی خاتمه می یافت (همان، ۳۷۲-۳۷۳). نیروهای روسی نه تنها از تجاوز به حقوق مردم ترسی نداشتند بلکه انبارهای غله و گندم شوکت الملک دوم را نیز مصادره نمودند (همان، ۴۹۴). البته این ضرر و زیان های مادی به مردم فقط در بیرجند نبود، بلکه هیل به حضور روس ها و اقدامات ناشایست آنان نسبت به محصولات مردم و ایجاد قحطی در منطقه اشاره می کند (Hale, 1920: 204).

تأثیرات فرهنگی - اجتماعی

فعالیت بانک به همراه حضور نیروهای بیگانه تأثیرهای منفی و مثبتی را از نظر فرهنگی و اجتماعی در پی داشت. تأسیس بانک و آمدن بیگانگان باعث شد مردم به تدریج با آداب و رسوم آنان آشنا و برخی از رسوم را کسب نمودند. به عنوان نمونه مردم با بسیاری از بازی های آنان آشنا

شدند. هیل (۱۳۷۸: ۴۷) در این زمینه می‌نویسد: «همین نظامی‌های انگلیسی میدان فوتبالی در شمال خیرآباد تسطیح کرده بودند و این فرصت مناسبی را برای فراگیری این ورزش برای جوانان بیرجندی مهیا کرد. بعد از مدتی این ورزش در مدرسه شوکتیه نیز متداول شد، هفته‌ای دو بار تیم‌های مدرسه با همدیگر یا با تیم‌های دیگر فوتبال بازی می‌کردند.» در واقع فوتبال و تنیس از بازی‌های مورد علاقه‌ی انگلیسی‌ها بود. مثلاً سایکس^۱ (۱۳۶۳: ۴۱۸) می‌نویسد: «انگلیسی‌های مقیم یزد، دو نفر عضو بانک شاهنشاهی و پنج نفر از کارکنان مؤسسه‌ی مرسلین^۲ و نمایندگان کمپانی زیگلر^۳ بودند که تنها سرگرمی آن‌ها بازی تنیس بود.» علاوه بر این حضور اتباع بیگانه در بیرجند باعث شد که مردم از خدمات درمانی و دارویی آنان به صورت رایگان برخوردار شوند. البته این کار بیشتر برای نفوذ در میان مردم بود. از این رو پزشکان روسی و انگلیسی با مشخص نمودن روزهای مشخصی در هفته به مردم خدمات‌رسانی می‌نمودند (کُرزن، ۱۳۸۰، ج ۲: ۷۳؛ سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰: ۱۱۹). در کنار این تأثیرات باید به آشنایی برخی از اهالی با زبان انگلیسی اشاره کرد، چنان‌که اف. هیل (۱۳۷۸: ۶۴) در خاطراتش یادآور می‌شود که به سه نفر از دانش‌آموزان بیرجندی زبان را آموزش می‌داده است. یکی از این افراد پسر ملک‌التجار بود که به عنوان کارمند و مترجم بانک استخدام شده بود.

علاوه بر تأثیرات فرهنگی و آموزشی، بانک به عنوان واسطه‌ای میان مردم در حل اختلافات آنان اعم از ملکی، مالی و شخصی نقش ایفا می‌کرد. مردم در زمان مشکلات به آنان نامه نوشته و درخواست کمک می‌کردند. در واقع شاید توسل مردم در امر حل اختلافات به بانک و یا افراد خارجی به خاطر نفوذ این مؤسسه در میان حکام محلی و کارگزاران محلی و روند سریع رسیدگی به مشکلات بوده است. (آستان قدس رضوی، سند شماره ۷۳۰۲۰/۲) یکی دیگر از تأثیرات بانک،

1. Sykes

2. Mrslyn

3. Zeigler

ایجاد موقعیت شغلی برای افراد بومی بود؛ چنانکه بسیاری از آنان برای حفاظت قافله‌های بانک، رؤسا و حتی ساختمان بانک به کار گرفته می‌شدند از آن جمله طوایف هزاره که دارای اصل و نسب مغولی بودند و اکثر ادرار تش هند و انگلیس خدمت کرده و به انگلستان به چشم حامی خود می‌نگریستند (رایت، ۱۳۸۵: ۳۸۱). هیل (۱۳۷۸: ۱۳۸-۳۹) نوشته است سربازان هزاره‌های بیرجند، دسته‌ی کوچکی هستند که در محلی به نام نه در چند فرسخی جنوب بیرجند مستقرند، در آنجا عده‌ای از ایلات بهلولی هم مانند هزاره‌ها به خدمت پذیرفته شده‌اند، این بهلولی‌ها کاملاً ایرانی هستند. انگلیس‌ها با مذاکره با رؤسای محلی به افزایش سربازان خود از نیروهای بومی می‌پرداختند (فلور، ۱۳۶۵، ج ۲: ۱۱۲). در روزنامه‌ی چمن این گونه آمده است: «چند روز است از طرف دولت فخریه انگلیس مشغول گرفتن نوکر از طوایف بهلولی هستند تا کنون سی و پنج نفر نوکر گرفته‌اند» (چمن، شماره ۲، ۲۵ ذی حجه الحرام ۱۳۲۴: ۲). علاوه بر هزاره‌های و بهلولی‌ها، بربری‌ها هم به عنوان نیروی کمکی در خدمت انگلیس بودند (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰: ۴۰۰). دولت انگلیس برای مشخص نمودن مستخدمین خود، به هر کدام از آنان نشانی از جنس حلب و به شکل A می‌داد که کسی معترض آن‌ها نشود (همان، ۶۲۸). کنسولگری با توجه به مهارتی که بهلولی‌ها در سوار کاری داشته‌اند از آنان در سمت قاصد و سوار استفاده می‌کرد (علیزاده بیرجندی، ۱۳۸۹: ۴۹).

البته این امر از یک جهت خوب بود ولی از سوی دیگر تأثیرات سوئی را در پی داشت. افرادی که برای نیروهای بیگانه کار می‌کردند به نحوی تحت حمایت آنان بودند و در صورتی که خلافی از آنان سر می‌زد نمی‌توانستند آن‌ها را مؤاخذه کنند و این مسأله به ضرر مردم بومی تمام می‌شد. به عنوان نمونه، این افراد با استفاده از حمایت دولت‌های مزبور دست به اخذی از مردم می‌زدند (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰: ۳۵۶-۳۵۷). هم چنین در جریان اختلافات مالی و یا شخصی از حمایت آنان برخوردار بودند (همان، ۵۶۰ و ۸۵). چنان که این امر در وصول مطالبات تحصیلدار بانک شاهی محمدحسن ملک دیده شد (آستان قدس

رضوی، سند شماره ۸۳۹۹/۲). بنابراین برای جلوگیری از تعرض این مستخدمین به مردم، حکام تا جایی که می‌توانستند از سپردن مشاغل عمومی به این افراد به دلیل تابعیت آنان و محدودیت در مجازات آنان (در صورت بروز خطا)، خودداری می‌کردند (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰: ۴۲۸-۴۲۹ و ۵۱۲).

این مسأله درباره‌ی شعبه‌های دیگر هم صادق بود. روزنامه‌ی چمن می‌نویسد: «سورچی حمل اعضای بانک روس در مشهد در جلو نظمیۀ جوانی بیچاره را در زیر چرخ‌های آهنین و لگدهای قوی اسبان پیچاند و قریب بیست قدم دور پرانیده است که بیچاره قریب الموت است و از قرار معلوم در چند روز قبل دو نفر دیگر را به همین شقاوت در زیر ارابه‌ی خود معدوم ساخته است. این سورچی پس از این که به نظمیۀ جلب شد اعضاء بانک روس حاضر شده چیزی نگذشت که سورچی با اعضاء بانک آزادانه رفتند» (چمن، شماره ۹، سال دوم، ۲۲ ذی‌عقده ۱۳۳۴: ۲-۳). یا زمانی که در کرمانشاه یکی از کارمندان بانک شاهی در جریان دعوی دو تن از اهالی تیر خورده بود، قونسولگری انگلیس در کرمانشاه کارگزاری و وزارت داخله را در مورد این اتفاق مورد بازخواست قرار داد و خواهان توضیحی درباره‌ی آن بود. هیل هم در کتاب خود به این واقعه اشاره می‌کند. احتمالاً این حادثه در زمانی که وی ریاست بانک کرمانشاه را بر عهده داشته، رخ داده است (Hale. 1920: 227).

«سواد استخراج تلگراف رمز حکومت کرمانشاه

مقام منبع وزارت جلیله داخله

رمز نمره ۱۹۲ زیارت شد و وقوع این قضیه تقریباً در دو ماه قبل و تفصیل این بوده حسین و احمد [؟] که با هم مسابقه داشته در نزدیکی‌های بانک شاهنشاهی مقابل و چند تیر به یکدیگر خالی می‌کنند مهر علی نام گماشته‌ی بانک عبور می‌کرده خطا تیری به او خورده، مختصر جراحی برداشته و اتفاقاً خود متخاصمین نیز مجروح شده بودند قونسول انگلیس در این موضوع مراسله به

توسط کارگزاری به حکومت نوشته بود و جواب مسوده به وسیله‌ی معاون کارگزاری که حامل مراسله‌ی قونسول بود، کارگزار فرستاده مسوده را نگاه داشته و شرحی به همان مضامین نوشته فرستاده بود که پاک نویس شود چون قونسولگری و بانک اظهار کردند برای معالجه جراحات مهرعلی مخارجی از طرفین گرفته شود و در نظمی هم این دو نفر را با جراحی داشته توقیف و استنطاق کردند معلوم نشد تیر کدام یک به مهرعلی خورده. کسان این‌ها که از این مسئله مطلع شده بدون استحضار حکومت و نظمی محرمانه و جهی برای مخارج به مهرعلی داده آن‌ها را ساکت کرده بودند و چون این دو نفر هر دو مجروح بودند با اطلاع کارگزاری به خانه‌ی خود رفتند معالجه شوند و گویا بعد از معالجه به خارج از شهر رفته‌اند مهرعلی هم جراحتش التیام نیافته و غائله مرتفع گردیده است حقیقت امر از قراری است که عرض شد حالا اگر کارگزاری در این موقع [؟] نبوده و مسئله را طور دیگر جلوه داده باشد از موضوع خارج است.

۲۵ رجب نمبر ۳۵۸۲ امضا مجدالملک» (وزارت امور خارجه، سند شماره ۴ و ۵-۲۸-۳۴-

۱۳۳۶ق.)

حتی گاهی اوقات مردم یک روستا و یک منطقه تابعیت یکی از دول را پذیرفته و از مزایای تحت حمایت آنان استفاده می‌نمودند (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا. ایران، سند شماره ۴۰۰۱-۲۹۳؛ سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰: ۸۵). امتیازات اعطایی به بازرگانان خارجی نه تنها به تولیدکنندگان محلی بلکه به تجار داخلی نیز صدمه وارد می‌کرد. چنانکه یک واردکننده‌ی اروپایی البسه‌ی نخ‌ی در مرز، پنج درصد عوارض می‌پرداخت اما واردکننده‌ی ایرانی همان کالا، مجبور بود هفت تا هشت درصد به عنوان عوارض اضافی، عوارض بازار، مالیات محلی و عوارض راه پردازد و یا تاجران بوشهر غالباً شکایت داشتند که اروپایی‌ها فقط پنج درصد عوارض واردات می‌دهند ولی آن‌ها مجبورند عوارض اضافی در

۱. اصل این سند به دلیل محرمانه بودن غیر قابل چاپ و انتشار می‌باشد.

شیراز، اصفهان و در هر شهر دیگری که فروش دارند پردازند. این اجحاف‌ها، تجار بومی را ناگزیر می‌کرد یا دست از کار بکشند یا به تابعیت خارجی‌ها درآیند (آبراهامیان، ۱۳۸۷: ۵۴-۵۶).

البته حضور بیگانگان در این خطه، جدای از تمام این مسائل، گاه منجر به ازدواج با زنان ایرانی می‌شد. این مسأله همیشه باعث مشکلاتی از جمله خروج این زنان از کشور، ارثیه‌ای که به آنان تعلق می‌گرفت و حتی گاهی باعث نارضایتی مردم از این اقدامات می‌گردید. چون ازدواج یک مسلمان شیعه با غیر مسلمان و حتی سنی با اعتقادات آنان در تضاد بود. اسناد بسیاری درباره‌ی ازدواج زنان ایرانی با اتباع افغانی، بلوچ و حتی روس و انگلیس موجود است (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰: ۸۳-۸۵ و ۶۳۰). بنابراین کارگزاری، قوانینی را وضع نمود که هر شخصی قبل از ازدواج، باید اجازه‌نامه‌ی رسمی از اداره‌ی کارگزاری بگیرد تا از بروز مشکلات متعدد جلوگیری نماید. (همان، ۹۱)

نتیجه‌گیری

شعبه‌ی بانک شاهی بیرجند در راستای اهداف سیاسی و نظامی بریتانیا و موقعیت حساس استراتژیکی این شهر با ریاست یک انگلیسی به نام اف. هیل شکل گرفت. تجار و مردم از وجود بانک و خدمات آن، با در اختیار گذاشتن منازل خود برای رؤسا و اداره‌ی بانک و یا کار کردن در بانک، همانند حضور فرزند ملک التجار به عنوان منشی و معاون، استقبال نمودند. این بانک در طول حیات خود در بیرجند، روابط مسالمت آمیزی با حکام، تجار و مردم برقرار کرد و توانست نقش بسزایی را در زندگی و فعالیت‌های تجاری و بازرگانی مردم بازی کند. حضور بانک و به تبع آن انگلیسی‌ها و روس‌ها، تأثیرات مختلفی را بر بیرجند نهاد. در کنار تأثیرات منفی مانند خسارت رساندن به اموال مردم، دخالت در امور حکومتی و شخصی مردم و حکام، ظلم و ستم بیشمار به اهالی که در نتیجه به بیزاری مردم از آنان منجر شد؛ دست‌های دیگر از تأثیرات هم به آشنایی مردم با امور بانکداری، آداب و رسوم بیگانگان، برخی بازی‌ها و زبان انگلیسی مربوط می‌گردد.

منابع و مآخذ

- ۱- آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۷). ایران بین دو انقلاب از مشروطه تا انقلاب اسلامی. ترجمه کاظم فیروزمند، حسن شمس آوری و محسن مدیر شانه‌چی. تهران: نشر مرکز.
- ۲- ابتهاج، ابوالحسن (۱۳۷۱). خاطرات ابوالحسن ابتهاج، ج ۱. تهران: نشر علمی.
- ۳- احمدیان، محمدعلی (۱۳۷۴). جغرافیای شهرستان بیرجند با اشاراتی به تاریخ و فرهنگ این شهرستان. مشهد: آستان قدس رضوی، مؤسسه چاپ و انتشارات.
- ۴- اشرف، احمد (۱۳۵۹). موانع تاریخی رشد سرمایه‌داری در ایران: دوره قاجاریه. تهران: زمینه.
- ۵- جکسن، ویلیامز؛ ابراهم، و. (۱۳۵۷). سفرنامه جکسن، ایران در گذشته و حال. ترجمه منوچهر امیری. فریدون بدره‌ای. تهران: خوارزمی.
- ۶- خوشزاد، اکبر (۱۳۸۳). «گذری بر زندگی و کتاب‌های سید غلامرضا سعیدی». مجله مطالعات تاریخی، شماره ۴.
- ۷- دستره، آنت (۱۳۶۳). مستخدمین بلژیکی در خدمت دولت ایران. ترجمه منصوره اتحادیه. تهران: تاریخ ایران.
- ۸- رایت، دنیس (۱۳۸۵). انگلیسی‌ها در میان ایرانیان. ترجمه اسکندر دلد. تهران: به آفرین.
- ۹- زونیس، ماروین (۱۳۷۰). شکست شاهانه، روانشناسی شخصیت شاه. تهران: طرح نو.
- ۱۰- سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد. آستان قدس رضوی (۱۳۸۰). اسناد حضور دولت‌های بیگانه در شرق ایران. به کوشش الهه محبوب فریمانی. مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد، آستان قدس رضوی.
- ۱۱- سایکس، سرپرسی (۱۳۶۳). سفرنامه ژنرال سر پرسایکس یا ده هزار میل در ایران.

ترجمه حسین سعادت نوری. تهران: لوحه.

- ۱۲- سرمد، محمدرضا (۱۳۸۸). «ژئوپولیتیک خراسان جنوبی با نیم‌نگاهی به همسایگی با قطب ژئوپولیتیک کثیف». فرهنگ خراسان جنوبی، سال سوم، شماره ۳ و ۴ (بهار و تابستان): ۱۰۰-۱۳۹.
- ۱۳- سیرجانی، سعید (۱۳۶۱). وقایع اتفاقیه، گزارش‌های خفیه نویسان انگلیس در ولایات جنوبی ایران از سال ۱۲۹۱ تا ۱۳۳۲ قمری. تهران: نشر نو.
- ۱۴- شاهدی، مظفر (۱۳۸۷). تاریخ بانک شاهنشاهی ایران گوشه‌هایی از روابط سیاسی و اقتصادی ایران و انگلستان. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.
- ۱۵- ----- (۱۳۷۷). زندگانی سیاسی خاندان علم. تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- ۱۶- علم، اسدالله (۱۳۷۷). یادداشت‌های علم. تهران: کتابسرا.
- ۱۷- علیزاده بیرجندی، زهرا (۱۳۸۹). شناخت تاریخی طایفه بهلولی و تعاملات سیاسی آنان در عصر بهلولی. بیرجند: رزقی.
- ۱۸- فلور، ویلم (۱۳۶۵). جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار، ج ۲. ترجمه ابوالقاسم سری. تهران: توس.
- ۱۹- کرزن، جورج ن. (۱۳۸۰). ایران و قضیه‌ی ایران، ج ۲. مترجم ع. وحید مازندرانی. تهران: علمی و فرهنگی.
- ۲۰- لیتن، ویلهلم (۱۳۶۷). ایران از نفوذ مسالمت آمیز تا تحت الحمایگی (۱۸۶۰-۱۹۱۹). ترجمه مریم میراحمدی. تهران: معین.
- ۲۱- مسعودی (۱۳۸۵). محلات تاریخی بیرجند. بیرجند: پایگاه میراث فرهنگی و گردشگری شهر تاریخی بیرجند، واحد باستان‌شناسی. [چاپ نشده].

- ۲۲- منصف، محمد علی (۱۳۵۵). امیر شوکت الملک علم امیر قاین. تهران: امیر کبیر.
- ۲۳- هیل، اف. (۱۳۷۸). نامه‌هایی از قهستان. ترجمه و تعلیق محمد حسن گنجی. مشهد: آستان قدس رضوی، مرکز خراسان‌شناسی.

روزنامه و نشریات ادواری

- ۱- بهار، سال دوم، شماره ۱۲، ۲۱ شوال ۱۳۳۶، ۲۰ ژوئن ۱۹۱۸.
- ۲- چمن، سال دوم، شماره ۲، ۲۵ ذی الحجه الحرام ۱۳۲۴.
- ۳- چمن، سال دوم، شماره ۹، ۲۲ ذی‌عقده ۱۳۳۴.
- ۴- چمن، سال دوم، شماره ۶۲، ۲۰ ربیع‌الثانی ۱۳۳۵.

مصاحبه‌ها

- ۱- سروش، محمدرضا، از کارشناسان میراث فرهنگی بیرجند، مصاحبه در ۹۱/۱/۱۴.
- ۲- راغبی، محمدرضا، از معمرین بیرجند، مصاحبه در ۹۱/۱/۱۵.
- ۳- گلشنی، عبدالحسین، از تجار قدیمی بیرجند، مصاحبه در ۹۱/۱/۳۰.

اسناد آرشیوی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱- آستان قدس رضوی، مرکز اسناد.

۲- وزارت امور خارجه، مرکز آرشیو.

۳- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا. ایران، اداره اسناد.

۴- پایگاه بافت تاریخی شهر بیرجند.

منابع لاتین

- 1- Hale, F. (1920). «From Persian upland». (www.Arcchive.Org).

باز

قرارداد اجاره در تاریخ ۱۹۲۵ و ۱۹۲۵ (۲۷) برج ۱۴۰۴ شمسه
اول بین هزاگلی در ایام علم و کمال ملک که صاحب ملک بی شیند درم بانک شاهی
که در ماه بعد کرایه دار تقصیر نمود.

- (۱) بموجب این نوشته تعمیرات صاحب ملک قبول می کند منزلی که قبلاً در پیشگاه
یکبار در فوق (بنا شده) با اجاره بر آنه نزول میابد طایفه ای است و در خارج شهر طرف شمالی
برجسته در بونکه تا به استیلا و در بیان اهل راه جعبه قشون و کعبه مخوفه بعد از شسته است
- (۲) مدت اجاره تا تاریخ بیستم است که مطابق با بیست و نهم برج است بارشک در وقت
نقص توپ که هایت از نه بر در توپ بیست و نه در (۲۷) شمر تا (۳۷) است حقوق
که هایت از در است بی توپ بطور قطع نیز هر طور که در این مورد می باشد تا متاخر
در وقت خواسته در است.
- (۳) جانب هر مورخ قبول می نماید که تعمیرات منزلی را تمام غیر ضرر مطابق بقعه را بر زنده
که تمام آن تیره و منتهی به بیست و نه تعمیرات بزرگ که کرایه از با در حدود متعارف اطاق و این
آن نیز در عرض صاحب هر مورخ مسلم خواهد بود.
- (۴) هرگاه در ساختمان تعمیرات فوق تا غیر واقع بود متاخر در آن تعمیرات را خواهد نمود
و بی خرج شکر و لایحه کرایه بر در وقت خواسته کرده تا و متعینه بود.
- (۵) اجاره در هر بار در این و منزل می نماید هر مورخ مسلم خواهد بود.
- (۶) در آخر هر سال جانب هر مورخ مسلم و متاخر در حق بیخ اجاره دارند شرط است
شتره تعمیرات وقت به ملک المصلح است.
- (۷) میداند هر ملک که تقصیر باشد که تا پیشه تا تجدید اجاره به نوبه کنیم
که در شتره اگر فرستد که تیره المصلح است.

مطابق این اجاره تا غیر ضرر اجاره و استیلا در این جانب هر مورخ مسلم و متاخر در
در فوق که در شتره هر چه است تا تاریخ بیستم است ۲۵ و در ۱۳۰۴

Received under No. 48. Amount 3.10.25
Certifies that the sum was found in my
presence on this third day of
Belohn on thousand nine
hundred and twenty five
Admin. 1/13
His Britannic Majesty's Vice Consul
BIRJAND

Manager

۵۷۹۵/۱

۱

The Imperial Bank of Persia.

Telegraphic address:
PEHLEVI

۱۹۱۵ - ۱۲ جنوری ۱۳۳۳

۲۵ ژان / ۱۹۱۵

۹ برلاس ۱۲۹۰
۱۵ بکن ۳۳۳۳
۱۳۳۳
۱۳۳۳
۱۳۳۳

حضرت دینیت بیگم...
کاملاً اقرار نمود
بسیار متفلسف
از قریب و از دور
که اینها را در نظر بگیرید
توین معتبر نیست
که همه طبیب مشهورین

For THE IMPERIAL BANK OF PERSIA.

Manager.

۱۳۹۹

۱۳۳۲

۱۴۳۶

خدمت و شرافت و جناب جلاله بجلال اکرم لای ریلین با کمات بنش هر مقام پیر چند دام از قبایله

بکال تویر و حرام منی میثقه تقریباً ده سال قبل ما سید محمد محمدی پیکر پر اوم حج و عبادت
 و فقره طلب از چار داشته یی فقره یکصد شتار توون از شخص خود ان و یک فقره سید شتت توون
 آتس ملز منین کار کف لادن هر کار نواب کما جیه اینج و فقره شتت داشته از بیغ بابت تقریباً شتت
 از دکان برداشت و از نده طلب محمد و بلور شتت از چاکر کردنه جون پول موجودی
 بدم چاکر لور شتت در منزل هر کار اقای نواب محمودس کردنه بعد در منزل چاکر کلف
 و آتس البیت منزل لاجب الزوم ایشان بود و در سباب منزل چاکر تقریباً سید توون
 بعد انهار فرزند منزل توون لوجه ما سده کون اظهار کردم منافع منزل بیع شرط خوبی
 و اوم صقره سب مع غنوا م مال سقر و غیر بدم در هر حال شتت گرفتند چاکر بوا سب ظم
 و شکتی که نمم از قبایله نمم بینه منطه و مهر کردم ملک در زمر منن ایا جمع سب شتت توون
 اولام جبهه محمد قبایله نمم قیمت ملک مع تقریباً هزار در سبت توون سب مدت نمم
 خوف از کار کف لادن اقای نواب کما جیه عرض حال خود نمم بعد ملز دست از قفول کردی
 و دست فحیح گرفتیم خوا سم عرض نام هر کار اقای نواب به ما فرست مکم معظ شرف نمم
 از ما فرست مکم معظ کتف فر شتت چاکر هند و ستان لیم زمان که چاکر بر چند بدم
 کار اقای نواب کما جیه طهران تشریف داشتند هر قدر جیه یک جواب مع غنوا
 حال شنیده منزل چاکر میخواهند بفروشند اینج سب عرض حال حضور مبارک کردیم
 سده علم طوری بفرما کرد احقاق حق چاکر نمم نهایت از مرخصت کار کار
 ممنون خواهم بعد ز پایه عرض نمودم چاکر غلظت

۲۰۲۰/۲

۴۸۰
اداره تلگرافی دولت علیه ایران
از بیرجند به طهران
صفحه

نمبره	عدد کلمات	تاریخ اصل مطلب	اطلاعات
۳	۳۴	روز م ساعت دقیقه	سحابه ش

مقام مسیح وزارت جلیل را خبر در حقیقت که بنام صحیحی ضمیمه از غلطی که در مذبحه قی
 قنبر در کتب خردی بنام سید ذکریه که در مذبحه و صحیح غلطی
 ذبش بیقتی چاک لازم است مضمون و مستند دارد مست چاکم به چاکم محمد ابراهیم
 به کار در طهران کتبی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

تاریخ ثبت	شهر	ساعت	دقیقه	پنجگان میل	۱۳۳۰
-----------	-----	------	-------	------------	------